

Катерина Дубовик

доцент кафедри права та європейської інтеграції
ХРІДУ НАДУ при Президентові України, к.держ.упр.

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Зроблено аналіз чинників, внаслідок яких виникає девіантна поведінка. Виділено напрями роботи установ, що займаються питаннями профілактики правопорушень серед неповнолітніх. Означено основні напрями подальшого вдосконалення роботи всіх установ, що опікуються долею неповнолітніх девіантної поведінки в Україні.

Ключові слова: девіантна поведінка, індивід, суспільство, делінквентність.

Katerina Dubovuk

Associate Professor of Law and European Integration Department,
KRIPA NAPA under the President of Ukraine, PhD in Public Administration

DEVIAN'T BEHAVIOR AS SOCIAL PROBLEM

Problem statement. The present understanding of social problems essence and their specification in science are extremely diverse, which presents certain scientific difficulty. The problem is stipulated, in the first place, by the fact that different research works are based on different methodological grounds. It stands to mention greatly varying understanding of social problems which depends on either objectivist or subjectivist researcher focus on the phenomenon. In particular, according to a traditional classic objectivist concept, social problems can be understood as real social conditions that exist objectively, situations which are causing concern and which can be changed.

Recent research and publications analysis. The concept of 'social problem' was first introduced in the early nineteenth century in Western Europe to characterize unequal wealth distribution. It has been noted that social problems came into being with emergence of mankind. Social norms reflect the consciousness and conduct of people, regularities of functioning of a particular society. Social problems and norms are dealt with in a wide range of publications by the leading domestic and foreign scientists, namely: E. Rubington, M. Weinberg, T. Shypunova, Yu. Komlev, Ye. Omelchenko and other researchers.

The paper objective is generalizing the results of research into the origin and existence of deviation which poses a serious problem at the current stage of the society's life activities.

The paper main body. One of the key issues of understanding the essence and content of deviant behavior is correlation between the natural, biological, and the social aspects of human development and behavior.

Considering deviant behavior as genetically determined or acquired as a result of psychological traumas, frustration, destructivity etc. can help explain only some of its types. However, probably, it is difficult to understand the essence, for example, of crime through biological or psychological theories alone.

A sociological approach, relating deviant behavior to social norm, concentrates on the notions of social inequality, culture/subculture, social control, authority and interpersonal interaction.

Subjectivist concepts, which are referred to as 'constructionist approach', reject the idea of the social problems objective status as a sort of organic pathology, emphasizing their socially constructed nature.

Representatives of a traditional objectivist approach recognize a contradiction, underlying social problems, between the spheres of social life or social groups. It is realization by the society of a significance of social situations that provides the possibility of changing them as an important phenomenon of forming social groups and the society as a whole.

When defining the concept of 'social problem', it is expedient to apply a comprehensive approach. It is important that the definition should emphasize the objective and subjective nature of social problems. Deviations from the norm in a modern society are a result of combining multiple biological, psychological, social, economic, and criminal factors.

Conclusions of the research and prospects for further surveys. A study of deviant behavior as a social problem, no doubt, presupposes classification of types of conduct aimed at giving clear-cut definitions to those of them which are in the focus of researchers' attention. Therefore, different classifications of social deviations are proposed, the most common of them being a classification based on the type of the norm: law, morals, rules of coexistence etc. In accordance with the violation character, deviations are classified into those of the national and international scale; depending on the elements of their internal structure, social deviations are classified by subject and object of deviant behavior; according to their goal, there are: deviations of mercenary orientation, deviations of aggressive orientation, and socially-passive deviations. The last type includes, for instance, oddities, queerness, eccentricities that are of individual nature and do no social harm.

Key words: deviant behavior, individual, society, delinquency.

Постановка
проблеми

Поняття «соціальна проблема» уперше введено до обігу на початку XIX століття в країнах Західної Європи і спочатку використовувалося для характеристики нерівномірного розподілу багатства. Американські дослідники Е. Рубінгтон і М. Вейнберг

зазначають: «Існування соціальних проблем постало з моменту виникнення людства. Насправді й це не так. Хоча труднощі та страждання можна виявити у будь-якому суспільстві і у будь-який історичний період, уявлення про те, що вони є соціальними проблемами,

© Дубовик К. Є., 2018.

відносно яких щось слід зробити, є відносно недавнім [1, с. 9]». Подібна точка зору виглядає виправданою і з'ясованою, якщо мати на увазі труднощі визначення соціальних проблем, що носять як об'єктивний, так і суб'єктивний характер [2, с. 75].

Мета

Метою даної роботи є узагальнення результатів дослідження щодо виникнення та існування девіації, яка на сучасному етапі життєдіяльності суспільства є важливою проблемою.

Вклад
основного
матеріалу

Сучасне розуміння сутності соціальних проблем і відповідно їх визначення в науці, незважаючи на широку поширеність досліджень з цієї тематики, є надзвичайно різноманітними і їх визначення представляє певну

наукову складність. Ця проблема обумовлена, передусім, тим, що різні наукові дослідження базуються на різній методологічній базі. Слід зазначити й абсолютно різне розуміння соціальних проблем відповідно до об'єктивістських і суб'єктивістських поглядів різних дослідників на цей феномен. Так, зокрема, згідно з традиційною класичною об'єктивістською концепцією, під соціальними проблемами можна розуміти реальні, об'єктивно існуючі соціальні умови, ситуації, які викликають занепокоєння і які можна змінити. Суб'єктивістські концепції, що визначаються як «конструкціоністський підхід», відхиляють уявлення про об'єктивний статус соціальних проблем як певну органічну патологію, виявляють соціально конструйовані їх визначення.

У визначенні поняття «соціальна проблема» доцільно використовувати комплексний підхід. У зв'язку з цим представляється, що одним з найбільш вдалих є визначення, наведене в «Короткому словнику з соціології»: «Соціальна проблема – соціальне протиріччя, що усвідомлюється суб'єктами (індивідами, групами тощо) як значуща для них невідповідність між існуючим і належним, між цілями і результатами діяльності, що виникає через відсутність або недостатність засобів для досягнення цілей на цьому шляху, боротьби навколо цілей між різними суб'єктами діяльності» [30, с. 145]. Тут важливим є те, що таке визначення підкреслює об'єктивно-суб'єктивну природу соціальних проблем. Більшістю представників традиційного об'єктивістського підходу визнається протиріччя, котре лежить в основі соціальної проблеми, між сферами життєдіяльності суспільства або соціальних груп. Тільки усвідомлення суспільством, його структурними частинами значущості тієї чи іншої соціальної ситуації створює можливість для її виправлення як важливого феномена формування соціальних груп, суспільства в цілому.

Розгляд соціальної проблеми як протиріччя між сьогоденням і майбутнім обумовлює його кваліфікацію як динамічного процесу, що виникає в результаті розвитку сфери соціальних відносин і виражає протилежні або такі, що розходяться, тенденції цього розвитку. Розуміння соціальних проблем як протиріч між існуючим і належним передбачає, що при визначенні цього феномена відбувається процес зіставлення об'єктивного стану справ з нормами, оскільки будь-яка соціальна проблема є реальність, умова, ситуація, процес розвитку, що спричиняють результат, який суперечить загальноприйнятим у даному співтоваристві нормам.

Термін «норма» (від лат. «погта» – зразок) широко

використовується в природничих, технічних і гуманітарних науках. В останніх під нормою розуміють суспільно визнане правило поведінки, прийняте певною соціальною групою, спільністю, і яке контролюється за допомогою санкцій. Існують й інші трактування соціальної норми, наприклад, як визнаний, або обов'язковий соціальний порядок; узаконене встановлення; правило поведінки в певній ситуації; щось типове, поширене для цього класу соціальне явище.

Але так чи інакше, соціальні норми віддзеркалюють свідомість та вчинки людей, закономірності функціонування конкретного суспільства. Вони виробляються з урахуванням соціальної структури, інтересів груп, систем громадських стосунків і уявлень про допустиме, можливе, бажане, прийнятне або про небажане, неприйнятне. Як зазначає Т. Шипунова, частина норм диктується об'єктивними потребами виживання соціуму і його розвитку, а частина з'являється в результаті суб'єктивного бачення законодавцем користі або шкоди для суспільства від того чи іншого виду поведінки [4, с. 85–97]. Дана точка зору підкреслює об'єктивно-суб'єктивну природу виникнення соціальних проблем і девіантної поведінки як важливої їх складової.

Очевидно, що поняття «норма» у дослідженні девіантної поведінки людей є наріжним каменем, оскільки за її допомогою визначаються феномени девіації як соціальної проблеми. Виділяють також «норми-правила» – найважливіші норми суспільства, вони є основними механізмами, що регулюють суспільне життя, порушення яких спричиняє адміністративне або кримінальне покарання, і менш важливі, але численні «норми-очікування», за порушення яких не слід суворе покарання [5, с. 67]. Норми-правила включають закони, норми-очікування – правила моралі, етики, організаційної культури і тому подібне. Так, наприклад, Ю. Комлев зазначає, що приналежність до поганої, вуличної компанії, легкоковажна поведінка є порушенням норм-очікувань [6, с.-23]. Виділяють також формальні та неформальні, офіційні та неофіційні норми. Крім того, соціальні норми класифікують за об'єктом регулювання і за цілями та деякими іншими ознаками.

Наявність норм в суспільстві проявляється як соціальний тиск, що вимагає певної, соціально схвалюваної поведінки. Формування особистості в певному соціальному середовищі потребує засвоєння нею соціальних норм, що забезпечує в тій чи іншій мірі одноманітність поведінки людей. В той же час, чим більш розпливчатими є норми, тим поведінка є більшою мірою індивідуальною. Причому, разом з правовими і релігійними нормами, звичаями, мораллю, модою участь в регламентації поведінки беруть переконання, цінності та принципи, які розділяють члени того чи іншого суспільства.

Соціальні норми слугують, власне, загальною вказівкою соціальної дії, оскільки людська поведінка представляє певну впорядкованість як результату наслідування загальних норм. У цьому сенсі людська поведінка, в своїй основі, підпорядковується певним правилам. Внаслідок порушення соціальних норм створюється дійсна або уявна загрозна ситуація цілісності соціальної організації і функціонування певного суспільства в цілому. Таким чином, ситуація, що створилася в результаті відповідного реагування з боку соціуму, стає соціальною проблемою. Причому для

цього потрібне поєднання існуючої об'єктивної умови, реальності, що порушує уявлення про нормальне, і суб'єктивного визнання ситуації, що склалася, процесу як соціальної проблеми. Саме тому девіантна поведінка як така, що відхиляється від соціальних норм, є, з одного боку, одним з видів соціальної проблеми; з іншого – одним з чинників, що обумовлюють їх появу.

Визначення термінів «девіація» і «девіантна поведінка» є дуже різноманітними, однак практично усі вони виходять з протиставлення девіації – нормі, прийнятій в тому чи іншому суспільстві. Власне, якщо соціальна норма відсутня, то немає сенсу говорити про відхилення від неї. Таким чином, девіація найчастіше розуміється як акт відхилення від однієї або декількох соціальних норм. Девіантна поведінка є відмовою від постійного дотримання загальноприйнятих соціальних норм.

Проте поняття девіантності має різні контексти. Справедливою є думка Є. Омельченко про те, що девіантність як певне відхилення від норми (за визначенням) – поняття настільки розпливчате, що вимагає додаткових пояснень. Виникає чимало питань: про межі норми, критерії її визначення, історико-культурний контекст норми поведінки тих суб'єктів або соціальних інститутів, які несуть відповідальність за ці визначення, за дії, що ними санкціонуються. Таким чином, слід визнати, що девіантність – це не жорстко визначена за допомогою тих чи інших критеріїв поведінка, а процес, який визначається ситуацією [7, с. 41]. Девіація – це необхідне доповнення норми: норма визначається через девіацію, а девіація – через норму, це взаємодоповнюючі, а часто і амбівалентні поняття.

Представляє інтерес визначення девіації й девіантної поведінки відомим науковцем Я. Гілінським, який зазначає, що «під поведінкою, що відхиляється, розуміються вчинок, дії людини або соціальне явище, виражене в масових формах людської діяльності, не відповідних офіційно встановленим або фактично таким, що склалися в цьому суспільстві нормам (стандартам, шаблонам)» [8, с. 72–78].

Можна наводити й інші визначення девіації, але в цілому, як вже зазначалось, під девіацією розуміється акт і процес відхилення від норм, прийнятих у соціумі. Як зазначає з цього приводу Є. Омельченко, «до девіантної поведінки прийнято відносити відхилення зі знаком мінус. Але не менш девіантною є, наприклад, талановита або надконформістськи орієнтована молодь, не дивлячись на те, що остання реалізує певне соціальне замовлення й існує у просторі соціально схвалюваної (дорослими) поведінки [9, с. 43].

Дійсно, соціальна творчість в науці, мистецтві виступає як порушення загальноприйнятих норм і стандартів, однак вона слугує прогресу і є по суті позитивною. В той же час, негативні відхилення мають дисфункціональний характер, оскільки дезорганізують соціальну систему, загрожуючи її існуванню. Саме ці види девіації, до яких відносять, зазвичай, такі соціальні патології, як злочинність, алкоголізм, наркоманія, проституція, корупція та ін., і складають предмет дослідження соціальних проблем. Негативні девіації створюють проблеми для суспільства. Звідси й інтерес у багатьох дослідників до делінквентної (злочинної) поведінки, що розуміється як відхилення від юридичних норм. Це уточнення є важливим, виходячи з того,

що в радянській і пострадянській (а частково – і західній) академічній літературі термін «девіантність» вживається як синонім делінквентності з цілком певним відтінком кримінальності.

Проте, з огляду на специфіку девіантної поведінки як соціальної проблеми, необхідно уточнити, що делінквентна поведінка, власне, входить до складу девіантної. Під «делінквентністю», «делінквентною поведінкою» розуміються форми девіантної поведінки суб'єкта, що є адміністративним або кримінальним правопорушеннями. Тим самим підкреслюється, що, з одного боку, злочинність і злочинна поведінка виступають різновидами соціальних девіацій і девіантної поведінки, а, з іншого, вказується на їх взаємозв'язки. Останні носять відносно стійкий характер. Так, проявляється стійка зворотна, кореляційна залежність між насильницькою і корисливою злочинністю, алкоголізацією і наркотизацією населення, вбивствами і самогубствами, жіночою злочинністю і проституцією й ін. Взаємозв'язки різних форм соціальних відхилень і злочинності є суперечливими. Співвідносячись не як причина і наслідок, а як взаємовплив соціальних явищ, різних форм соціальної патології, вони можуть або посилювати, або пригнічувати один одного. Очевидною є залежність різних форм злочинності від економічних, політичних, демографічних, культурних та інших чинників формування соціального середовища. І, нарешті, є певні взаємозв'язки між позитивними і негативними відхиленнями від норм поведінки.

Розгляд девіантної поведінки як соціальної проблеми, безумовно, передбачає доцільність класифікації видів поведінки з метою чіткішого визначення тих з них, які входять до кола інтересів дослідників. Тому пропонуються різні класифікації соціальних відхилень. Найбільш поширеним є виокремлення в залежності від типу норми (право, мораль, правила співіснування та ін.). За характером норми порушення виділяють відхилення в національному і міжнародному масштабах, в залежності від елементів внутрішньої структури соціальних відхилень – за суб'єктом і об'єктом девіантної поведінки, відповідно до цільової спрямованості – на відхилення корисливої орієнтації, відхилення агресивної орієнтації, відхилення соціально-пасивного типу. До останнього типу належать, наприклад, дивності, дивацтва, ексцентричність, що мають індивідуальну природу і не завдають суспільної шкоди. Пропонують також класифікацію з огляду на об'єкт і суб'єктивну сторону соціальних відхилень: поведінка, орієнтована на зовнішнє середовище (екстравертивна), і поведінка, орієнтована на самого себе (інтровертивна) [10, с. 219]. Становить інтерес і типологія девіантної поведінки, запропонована Є. Омельченко, яка виділяє три типи девіацій: конструктивні, деструктивні й паралельні (чи нейтральні) [11, с. 49]. Існують й інші класифікації, але їх загальною особливістю є вказівка на взаємозв'язок різних видів девіантної поведінки, яка виступає їх невід'ємною рисою і закономірністю.

Частина дослідників пов'язує девіантну поведінку не лише з порушенням соціальних норм, але й з соціальними очікуваннями, цінностями, соціальними ролями. Взагалі існує низка спроб класифікації різноманітних соціологічних концепцій, що пояснюють різні аспекти девіантної поведінки. Зокрема пропонується поділяти всі соціологічні теорії девіантності на дві

групи: структурну, до якої відносяться макросоціальні концепції, що акцентують увагу на взаємозв'язку між соціальною структурою суспільства і девіантною поведінкою, на відмінностях соціальних статусів девіантів, а також процесуальну, до якої відносяться концепції мікросоціального рівня, де головна увага зосереджується на процесах залучення індивідів до девіантних груп і девіантної поведінки. [12, с. 65].

Три види теорій, що пояснюють девіантну поведінку, виокремлює С. Фролов: теорії фізичних типів (Ч. Ломброзо, Е. Кретшмер, В. Шелдон); психоаналітичні теорії поведінки (З. Фрейд, Е. Фромм та ін.); соціологічні або культурні теорії, що пояснюють девіації особливостями процесів соціалізації [13, с. 190]. С. Іншаков деталізує вказану класифікацію шляхом її доповнення групами соціобіологічних теорій (Е. Фромм) і вікімологічних теорій [14, с. 70].

А. Салагаєв пропонує класифікацію за характером підходів до аналізу видів девіантної поведінки: 1) функціоналістський підхід (теорії соціальної дезорганізації, аномії, соціального навчання (диференціальних зв'язків) і теорії контролю); 2) підхід з точки зору феноменології та інтеракціонізму; 3) конфліктний (марксистський) підхід [15, с. 98]. А деякими дослідниками пропонується інша типологія наукових шкіл в сучасній девіантології: теорії соціальних процесів (концепції контролю і стигматизації); соціоструктурні теорії (теорії субкультури, конфлікту культур і диференціальних можливостей); радикальні теорії [16, с. 29].

Очевидно, що наведені вище типології, по суті, відрізняються рівнем узагальнення і мають дещо умовний характер, спираються на різні методологічні точки зору. Але виходячи з неможливості аналізу в межах даної роботи усіх теорій девіантної поведінки, доцільно звернутись до тих, що торкаються питань державного управління, розв'язання соціальних проблем, зокрема, пов'язаних з девіантною поведінкою.

Першою серед них можна назвати теорію Ч. Ломброзо – одного із засновників антропобіологічного підходу до аналізу чинників девіантної поведінки. Значення цього наукового напрямку у ХІХ ст. полягає в тому, що він першим поставив у центр наукових досліджень, незважаючи на помилковість деяких положень Ч. Ломброзо, людину, викликав необхідність застосування позитивістських методів збору емпіричних даних про злочинців для перевірки наукових гіпотез. Ломброзіанство стало потужним стимулом для подальших соціологічних і психологічних досліджень девіацій, тому антропобіологічні дослідження злочинності не втратили ані історичного, ані загальнонаукового значення. До того ж, деякі види девіації, наприклад гіперактивність дітей, як і раніше пояснюються лише з урахуванням біологічних чинників. А сучасні нейропсихологічні дослідження підтверджують, що певні фрагменти головного мозку дійсно контролюють деякі типи поведінки, стимулюють їх певні частини, що може спровокувати насильство, яке в соціальному плані визначається як злочинність.

Одним з основних аспектів розуміння сутності та змісту девіантної поведінки є питання про співвідношення природного, біологічного (природженого) і соціального (набутого) в розвитку людини і її поведінки. Найбільш яскраво зазначений аспект представлений у межах психологічного підходу, який безпосередньо пов'язаний з вирішенням питань формування особи,

детермінації психіки і поведінки, розглядом індивідуальних і типологічних відмінностей, властивих девіантам. Основою сучасного психологічного підходу до вивчення і розуміння такої соціальної проблеми загальнодержавного значення, як девіантна поведінка, є психоаналітична теорія З.Фрейда. Уявляється, що інстинктивні потяги, біологічно обумовлені людською природою, і мотиваційні конфлікти особистості, що впливають з них, є першопричиною людських відносин і дій [17, с. 121].

Трактування девіантної поведінки як генетично визначеної, тобто даної природою, або як набутої в результаті психотравм, комплексів неповноцінності, фрустрації, деструктивності тощо, є продуктивним для пояснення певних її видів. Проте, мабуть, не можна з'ясувати сутність злочинності чи будь-якого іншого виду девіантної поведінки тільки за допомогою біологічних або психологічних теорій. Відхилення від норм в сучасному суспільстві є результатом поєднання багатьох біологічних, психологічних, соціальних, економічних та криміногенних чинників. Пояснити з індивідуоцентричних позицій деякі види девіацій (злочинність «білих комірців», корупція, наркоманія тощо) не представляється можливим, якщо в центрі уваги дослідника перебуває лише індивід з його біологічною організацією і психікою, а соціальні аспекти поведінки в цілому залишаються в тіні.

Соціологічний підхід, пов'язуючи девіантну поведінку з соціальною нормою, концентрує увагу на поняттях соціальної нерівності, культури/субкультури, соціального контролю, влади і міжособистісної взаємодії. Особливе місце серед соціологічних концепцій посідає теорія аномії Е.Дюркгейма, він розуміє під нею такий стан суспільства, за якого відсутня несуперечлива регуляція поведінки індивідів і утворюється нормативний вакуум, коли старі норми і цінності вже не відповідають реальним стосункам, а нові ще не затвердилися. В результаті значна частина суспільства, знаючи про існування обов'язкових норм, ставиться до них негативно або байдуже [18, с. 211]. Е. Дюркгейм трактує аномію як стан соціальної дезорганізації, розглядаючи її в якості умови однієї з аномальних форм розподілу праці. На його думку, аномія виникає тому, що в умовах індустріальних криз, конфліктів між працею і капіталом, а також спеціалізації діяльності розподіл праці не може продукувати досить ефективні контакти між його учасниками і адекватні регуляції соціальних стосунків. В результаті, коли інтегруючі сили ослабляються і збільшується ізольованість елементів соціуму, девіантна поведінка і злочинність зростають. Дослідник вважав детерміновану злочинність залежною головним чином не від внутрішніх властивостей індивіда, а від зовнішніх причин, що впливають на управління людьми, і тому її можна пояснити тільки соціальними чинниками. Стан же аномії сприяє підвищенню рівня злочинності, яка має усі ознаки нормального явища і без якої суспільство неможливе [19, с. 82–88]. Тому для Е. Дюркгейма аномія і соціальна дезорганізація, по суті, є синонімами. Порушення так званого «колективного порядку», нестабільність громадського розвитку, руйнування нормативних систем – усе це дезорієнтує людей, спричиняє підвищення рівня різних форм соціальних відхилень і, зокрема, злочинності.

Ідеї Е. Дюркгейма отримали продовження, передусім, у межах структурно-функціонального аналізу. Використовуючи категорію аномії, Р. Мертон визначив причиною девіантної поведінки розрив між культурними цілями суспільства і соціально схвалюваними засобами їх досягнення. На його думку, неоднакова для різних груп можливість легального досягнення цілей обумовлена структурою суспільства, функціональні недоліки якої спричиняють утворення неофіційних структур, що підпорядковуються досягненню цих цілей. Р. Мертон вважав, що деякі соціальні структури певним чином тиснуть на окремих членів суспільства, підштовхуючи їх на шлях непокори, а не на шлях поведінки, що корелюється з загальноприйнятими правилами [20, с. 89–105]. У свою чергу, Т. Парсонс, розширивши мертонівське формулювання аномії і включивши його до теорії аналізу взаємодії, пояснив виникнення девіантних мотивацій недосягненням очікувань [21, с. 112].

Проте у сучасній зарубіжній науці ключове для пояснення девіації поняття аномії пов'язується не лише з соціальним станом суспільства, але і з індивідуально-психологічним рівнем людини. Якщо на мікросоціальному рівні аномія характеризується дисфункціональними відносинами між соціальними підсистемами, то на мікросоціальному рівні – між індивідами і цими підсистемами. Так, С. де Гразія вводить розрізнення «простої» і «гострої» аномії. Перша має місце, коли конфлікт цінностей спричиняє занепокоєння, почуття відчуження, знеособленості та конкурентної залученості людини, а «гостра» аномія виникає при повному розпаді системи переконань, викликаючи психічні розлади, самогубства і масові рухи [22, с. 44]. М. Орру зазначає, що психологічна аномія – це «стан свідомості», за якого почуття соціальної згуртованості руйнується або слабшає, тобто аномія є руйнуванням почуття приналежності індивіда до суспільства, через що він скептично ставиться до життєвих цінностей інших, і його єдиною релігією стає філософія заперечення [23, с. 39]. До такого розуміння аномії близькою є позиція К. Шафранець, згідно з якою аномія є наслідком масового порушення почуття ідентичності в умовах зламу стійких соціальних аксіонормативних структур [24, с. 85].

Важливий внесок у розвиток соціологічного підходу зробили також аналітики теорії соціального контролю (І. Най, У. Реклесс, А. Коен, Р. Берджесс) які виходять з того, що причиною девіантності є відсутність чинників формування конформної поведінки. Їх концепції повністю не відхиляють психологічну детермінацію девіації і стверджують: має місце за відсутності належного контролю над ним девіантна поведінка індивіда. Іншими словами, причиною конформності є соціальний контроль над індивідом, і, отже, його відсутність є причиною девіантності. На думку У. Реклесса, до девіації людей підштовхують такі зовнішні соціальні обставини, як бідність, конфлікти, кримінал, пропаганда субкультури. Разом з цим девіації сприяють і внутрішні психологічні мотиви: фрустрація, розчарування, комплекс неповноцінності та ін. Перебуваючи під владою зовнішніх сил і внутрішніх мотивів, індивід має високу вірогідність порушити соціальні норми [25, с. 101].

А. Коен, у свою чергу, визначає поведінку, що відхиляється від норм, як таку, що йде врозрід з інституціоналізованими очікуваннями, тобто з очікуваннями,

що поділяються і визнаються законними усередині соціальної системи. На його думку, дослідження девіантної поведінки повинно мати справу з структурою систем взаємодії, з розподілом і взаємозв'язками подій усередині цих систем, а не з особистостями [26, с. 519–550].

Слід зазначити, що з об'єкта дослідження науковці функціоналістського напрямку виводять деякі психологічні закономірності соціальної взаємодії, а саме: психіка зумовлюється внутрішніми постановами і структурою особистості. Невротичні, психотичні й інші патології в поведінці людини викликаються причіниками цього наукового напрямку з предмета вивчення поведінки, що відхилюється. Щоб досліджувати поведінку, що відхилюється, А. Коен стверджує: необхідно постійно мати на увазі саме її, а не типи людей.

Дещо інший аспект вивчення девіантної поведінки розглядають інтеракціоністські та феноменологічні теорії. Так, інтеракціонізм, представлений концепціями «таврування», стигматизації, «драматизації зла», виходить з важливості суб'єктивного визначення індивідом і соціальними групами певних дій як таких, що відхиляються від норм. У сучасних інтеракціоністських дослідженнях процес таврування розглядається в розширеному контексті соціальної структури, ганебні ярлики представляються вже не як пряма, а як непряма причина девіантної поведінки. Так, зокрема, Д. Брейтвейт запропонував концепцію «реінтегративного соромлення». Термін «соромлення» визначається ним як соціальне несхвалення, а «реінтегративне соромлення» – як синонім таврування в класичній теорії ярликів. В результаті застосування останнього виникає більший (у порівнянні з початковими) рівень делінквентності. З іншого боку, реінтегративне соромлення супроводжується спробами знову включити злочинця у співтовариство, наприклад, за допомогою церемонії пробачення. Соціальне несхвалення (або соромлення) контролює злочинність, оскільки воно постійно ставиться в опозицію соціальному схваленню, і за цих умов ярлик девіанта не зумовлює ефект криміналізації. При цьому Д. Брейтвейт розрізняє поняття «реінтегративне соромлення» і «таврування», вважаючи, що перше безпосередньо призводить до низького рівня подальшої криміналізації, тоді як таврування непрямым чином веде до високого [27, с. 35].

Починаючи з 70-х років ХХ ст., проблеми виникнення і поширення девіантної поведінки стали предметом так званих «радикальних» теорій кримінології, до яких, зокрема, належить марксистська теорія злочинності, яка виходить з того, що девіантність породжується соціальною системою, а саме – капіталізмом. Причому, капіталізм через свою несправедливість і експлуататорську сутність породжує не лише злочини проти власності (як грабежі та крадіжки) серед нижчого класу, але і особові злочини (тероризм, вбивства тощо), а також багато інших різних форм поведінки, що відхиляється від норми (суїцид, алкоголізм, наркоманія та ін.). Д. Грінберг зазначає, зокрема, що наслідком корпоративної злочинності «буде нижчий прибуток конкорпентів і вища мотивація збільшити її нелегальними методами. Ми можемо чекати обман покупців, порушення трудового права, скупку краденого, ухилення від сплати податків, які трапляються набагато частіше, коли економіка контролюється декількома великими

фірмами». Розглядаючи проблеми молодіжної злочинності, він припускає, що в капіталістичному суспільстві молодь з усіх соціальних класів позбавляють доступу до ринку праці. Тому зустрічаючись з небажанням або неможливістю батьків придбати необхідні матеріальні цінності, підліткам доводиться шукати інші засоби їх добування, але оскільки їх статус заважає інтегруватися в існуючий законний ринок праці, вони обирають злочинні способи [28, с. 171–201].

Цікаве пояснення молодіжної девіантності запропонував У. Міллер. На відміну від теорії субкультури З. Селліна, він вважає, що культура нижчого класу – це прояв його власних цінностей, норм і поведінкових очікувань. Він стверджує, що делінквентна субкультура виникає не для надання її прибічникам легітимних можливостей для досягнення успіху у «великому» суспільстві. Делінквентна поведінка – це адаптація молодих людей до власної культури нижчого класу. Бути делінквентним, з його точки зору, – це єдиний шлях для виправдання очікування культури нижчого класу. Теорію У. Міллера можна віднести до теорій передачі культурного досвіду, тому що агресивність та інші види ненормальної поведінки мотивовані соціалізацією нижчого класу. Немарксистські конфліктні теорії представлені також дослідженнями Дж. Лі і Дж. Янга, які вважають, що злочинність робочого класу виникає незалежно від системи, це частина індивідуальної відповіді на жорстоке виховання з множиною позбавлень, що ще більше сприяє їх жорстокості. Важке дитинство і бажання чинити опір важким умовам часто призводять до злочинів. Це багато в чому пояснює, чому переважна чисельність ув'язнених належать до некваліфікованих робітників і чому їх заарештовують в чотирнадцять разів частіше, ніж професіоналів [29, с. 54–71].

Незважаючи на деяку «заідеологізованість», конфліктологічні теорії, безумовно, мають безперечний евристичний потенціал, оскільки вони не лише вказують на вади сучасного суспільства, його системи соціального контролю, але й виокремлюють невід'ємну якість будь-якого процесу в соціумі – конфлікту і протиріччя між соціальними групами, інститутами.

Необхідно враховувати ту обставину, що нині в науці багато з розглянутих теорій соціальних проблем девіантної поведінки стали вже класичними, і під впливом економічних, політичних, соціальних змін поступово трансформуються. Так, концепція соціальної дезорганізації еволюціонує в теорію соціального реформування, водночас сприймаючи з радикального напрямку всі нові конструкції. А, наприклад, теорія диференціальної асоціації розвивається у напрямі пошуку шляхів формування оптимальної культури суспільства і вдосконалення виховання, конструювання соціальних механізмів контролю девіантної поведінки. У зв'язку з цим поступово пріоритетного значення набуває багатофакторний підхід до дослідження девіантної поведінки і соціальних проблем, пов'язаних з нею. З точки зору такого підходу людина існує як продукт певного суспільства, його нормативно-рольової структури, культури і субкультури, конфліктів, на які істотно впливають економічні, психологічні, географічні, біологічні й історичні чинники. При цьому звертається увага не лише на власне девіантну поведінку, а і на пов'язані з нею моменти – соціальні санкції, соціальні статуси та ролі.

Як зазначалось вище, наслідком порушення правових і моральних норм є відповідні їм соціальні санкції, за допомогою яких забезпечується реалізація встановлених у суспільстві (за допомогою права і моралі) правил поведінки. Під санкцією слід розуміти явища щодо забезпечення дії соціальної норми. При цьому розрізняють позитивні соціальні санкції (заохочення до бажаних для суспільства дій, що схвалюються) і негативні (покарання за несхвалювані, небажані дії). Кваліфікація дії залежить від типу суспільства, групи – і безпосередньо визначається пануючими в них ціннісними орієнтаціями і нормами. Одні соціальні санкції (наприклад, правові) суворо регламентуються, формалізуються і застосовуються уповноваженими органами і особами; інші (наприклад, моральні) – є неформальними, застосовуються активними членами суспільства, групи.

Слід підкреслити, що система санкціонування, відображаючи розвиток соціуму, не представляє собою раз і назавжди заданої схеми жорстко фіксованих заходів і засобів соціальної регуляції. Навпаки, санкції забезпечують конкретизацію поведінки стосовно певного етапу розвитку цього суспільства. Від них залежить стан соціального порядку, оскільки у разі порушення механізму застосування соціальних санкцій стає можливим поширення різних видів девіантної поведінки, що набувають характеру соціальних проблем. У цьому плані важливо зазначити, що при типологізації статусних позицій особистості залежно від їх прийнятності або неприйнятності відносно соціальних норм пануючої нормативної культури, можна виокремити нормальні й девіантні статуси. Нормальний статус індивіда або групи є соціально схвалюваним у рамках нормативної культури, до нього можуть застосовуватися тільки позитивні санкції, в той час як девіантний статус є соціально неприйнятним відносно цінностей пануючої нормативної культури, але може бути схвалюваним у межах конкуруючої девіантної субкультури. Делінквентний статус є окремим випадком девіантного, до нього однозначно застосовуються негативні санкції.

Якщо статус характеризує соціальну позицію особистості або групи, то роль – це характеристика очікуваної поведінки людей, що мають певний статус. Оскільки можна виокремити нормальні, девіантні й, у тому числі, делінквентні статуси, то за визначенням їм відповідатимуть нормальні, девіантні й делінквентні ролі. Індивід досить чуйно реагує на рольові вимоги, прийняті в групі або суспільстві в цілому, в той час як самі стандарти поведінки багато в чому детермінуються соціокультурними традиціями соціального середовища. Соціальна група прагне до того, щоб особа поведилася більш-менш ідентично тим соціальним нормам, які в ній домінують, хоча соціальне середовище впливає на поведінку особи багато в чому ненавмисно, через її участь в процесі «відігравання» соціальних ролей і виконання відповідних функцій. Включаючись в систему соціальної взаємодії, особа отримує враження про те, що схвалюється в групі, соціальному оточенні, а що, навпаки, не схвалюється і відкидається. Тому в процесі включення індивіда в девіантне співтовариство, у міру зростання ідентичності з девіантами, на нього починає впливати механізм навмисного, цілеспрямованого залучення до норм девіантної субкультури і відповідних стандартів поведінки.

Література.

1. Кравченко А. Социология: учеб. для вузов. Москва: Логос, 2000. 254 с.
2. Коэн А. Исследование проблем социальной дезорганизации и отклоняющегося поведения. *Социология сегодня. Проблемы и перспективы*. Москва, 1965. С. 519–550.
3. Краткий словарь по социологии; под общ. ред. Г. Гвишиани, Н. Лапина. Москва: Политиздат, 1988. 448 с.
4. Шипунова Т. Правовое нормотворчество как элемент социального контроля. *Социальный контроль над девиантностью*. Спб., 1998. С. 85–97.
5. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів; за заг. ред. А. Капської, С. Толстоухової. Київ: К.І.С., 2000. 490 с.
6. Комлев Ю., Сафиуллин Н. Социология девиантного поведения: вопросы теории. Казань: Изд-во КГУ, 2000. 161 с.
7. Олаві І. Реформа тюремної системи у Чехії. *Тюремная реформа в посттоталитарных странах: материалы междунар. семинара, 10–12 нояб. 1998 р.* Донецк, 1998. С. 146–147.
8. Гишинский Я. Социология девиантного поведения как специальная социологическая теория. *Социс*. 1999. № 4. С. 72–78.
9. Омельченко Е. Молодежные культуры и субкультуры. Москва: Ин-т социологии РАН, 2008. 183 с.
10. Словник-довідник для соціальних педагогів / за заг. ред. А. Капської, І. Пінчук, С. Толстоухової. Київ: К.І.С., 2000. 490 с.
11. Социальная работа; под ред. В. Бех, М. Вовканич. Київ: Юрист, 2008. 177 с.
12. Афанасьев В., Гишинский Я. Социология девиантного (отклоняющегося) поведения. СПб.: ТРИС, 2003. 198 с.
13. Фролов С. Социология: учебник. Москва: Аспект Пресс, 2006. 421 с.
14. Иншаков С. Зарубежная криминология. Москва: НОРМА, 2006. 266 с.
15. Савина М. Детерминанты девиантной поведінки. *Медицинская психология*. 2008. Т.3 № 4. С. 67–70.
16. Комлев Ю., Сафиуллин Н. Социология девиантного поведения: вопросы теории. Казань: Изд-во КГУ, 2000. 161 с.
17. Фрейд З. О клиническом психоанализе. Избранные сочинения; пер. с нем. Г. Барышникова. Москва: Медицина, 1991. 288 с.
18. Дюркгейм Е. О разделении общественного труда. Метод социологии; пер. с фр. А. Гофмана. Москва: Наука, 1991. 572 с.
19. Дюркгейм Е. Норма и патология. *Рубеж: альманах социальных исследований*. Сыктывкар, 1991. № 2. С. 82–88.
20. Мендра А. Основы социологии: учеб. пособие для вузов; пер. с фр. Е. Пучковой. Москва: NOTA BENE, 2000. 342 с.
21. Parsons T. The Social System. N.Y.: Free Press, 1951. 367 p.
22. Grazia S de. The political community: a Study of anomie. Chicago: Chicago University Press, 1998. 122 p.
23. Orry M. Anomie. History and meanings. Boston: Sage, 1978. 140 p.
24. Dryfoos J. G. Adolescents at risk: prevalence and prevention. N.Y.: Oxford University Press, 1990. 263 p.
25. American Corrections / ed. by Todd R Clear, F. Cole George. Belmont California: Wadsworth Publishing Company, 1994. 368 p.
26. Dryfoos J. G. Adolescents at risk: prevalence and prevention. N.Y.: Oxford University Press, 1990. 263 p.
27. Foucault M. Discipline and punish: the birth of prison. N.Y.: Penguin Books, 1994. 295 p.
28. Greenberg D. Delinquency and the Age Structure of Society. *Contemporary Crises: Crime, Law and Social Policy*. Chicago, 2002. P. 171–201.
29. Erikson E. Identity, youth and crisis. N.Y.: Longmann, 1968. 253 p.